

ენათმეცნიერება Linguistic

ფრინველი და „ფსაა“ ზმნის ცივილიზაციური ასპექტი

რუსუდან მიქელაძე

ივ.ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
თბილისი, საქართველო

e-mail: ecaucasushouse@yahoo.com

<https://doi.org/10.52340/lac.2025.35.10>

SJIF 2026: 8.679

კვლევის მიზანს წარმოადგენს საერთო კავკასიური ფს- ძირ-ფუძის არსებითი სახელების ზმნური ფორმების კულტუროლოგიური ანალიზი. კავკასიური ენების მიხედვით ამ სიტყვათა სემანტიკური ველი მოიცავს მიწათმოქმედებასთან დაკავშირებულ ლექსიკურ ერთეულებს (მაგალითად: სინ. ფს'გ / აფხ. ფსუ „მარცვალი“, „საძირკველი“; სინ. ფსა „წყალი“, „ფესვი“; სინ. ფს / აზაზ. ფსრა / აფხ. აფსრა „კვდომა“), მთვარის საკულტო ონომასტიკას, ასევე მოიცავს ახლო აღმოსავლეთსა და კავკასიას შორის არსებული ინტენსიური ენობრივი კონტაქტებით ჩამოყალიბებულ სამიწათმოქმედო სემიოტიკას.

აფხ. „ფსაა“ ზმნის ლინგვოკულტუროლოგიური შესწავლით, შესაძლებელი გახდა, აღმედგინა სიტყვის პირვანდელი სემანტიკა „დალბობა“, რის შედეგადაც მოვახდინე XXII საუკუნით დათარიღებული თიხის ფირფიტის სემიოტიკური ენის წაკითხვა.

საკვანძო სიტყვები: კავკასიური ენები, ცივილიზაციური კვლევები, შუმერული მითოლოგია, მთვარის საკულტო ონომასტიკა.

შესავალი: ქ. ლომთათიძეს შესწავლილი აქვს აფხ. აფს-აა //აფს-აატი სიტყვის ეტიმოლოგია, რომელიც აფხაზურ ენაში „ფრინველის“ აღსანიშნავად გვხვდება; მეცნიერის თვალსაზრისით აფხ. ფსაა გარკვეული ზმნის ფუძეს წარმოადგენს, რომლისგანაც -ტი სუფიქსს ფრინველის სახელწოდება უნდა ეწარმოებინა.

ამასთან, ფსაა ფუძის მქონე ზმნა აფხაზურში გვხვდება, მაგრამ მას „დალბობის“ მნიშვნელობა აქვს და თითქოს სემანტიკურად „ფრინველ“ სიტყვას საფუძვლად ვერ დაედებოდა [ლომთათიძე, 1945: 309-312]. სტატიაში აღნიშნულია, რომ ბუნებრივად ამ

წარმოებისათვის უნდა გვევარაუდებინა ზმნა „ფრენა“, მაგრამ აფხაზურის სამხრეთულ დიალექტში ქართულიდან ნასესხები ა-ფრ[ე]-რა გამოიყენება, ტაპანთურისგან განსხვავებით, რომელიც ფრენის მნიშვნელობით ზმნას: ა-ფს[ჰ]ა-რა, იყენებს.

აფხ. ფსჰა ფუძე ფონეტიკურად თანხვედნილია სამხრეთული დიალექტის ფსაა -სთან, რამდენადაც ჰ -ს დაკარგვის ნიადაგზე ვიღებთ ა(ა) -ს. ავტორი არ ხსნის აბრუტივი ჰ-ს დაკარგვის მიზეზს. ქ.ლომთათიძე „აფსაატი“ სიტყვის ეტიმოლოგიას უკავშირებს „ფრენას“, „ფრინველს“, „საფრენს“ და ზანურში არსებულ ფსუა || ფსვა || მსვა || სუა სიტყვას, რომელიც ფრთას აღნიშნავს, ისევე როგორც ქართული ენის თუმურსა და ხევსურულ დიალექტებში, ასევე დანარჩენ ქართველურ ენებში სვე არის „ფრთა“ და მტაცებელი ჩიტის სახელი: ფსოვი, სვაფი, იგივე სუ- ავი.

ამრიგად, ზანურმა და ქართულმა დიალექტებმაც შეინარჩუნა ძირითადი ცნების შემცველი სიტყვა „ფრთა“, ხოლო აფხაზურ-ადიღეურმა შეინარჩუნა მისგან ნაწარმოები ცნებების „ფრენა“, „ფრინველი“ მნიშვნელობა. ამასთან ქართულში ფრინველის მნიშვნელობით თავი იჩინა სიტყვამ ფსოვი || სუაფი, სულხან-საბას განმარტებით, იგივე თეთრკუდა არწივი.

1. ფრთა და ფრინველის ლინგვომითოლოგიური ასპექტი:

ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ სიკვდილის, ფრინველის და ფრთის აღმნიშვნელი საერთო კავკასიური ფს- ძირ-ფუძის მქონე სიტყვები: აფსრა, აფსაა || ფსოვი || სუაფი და ფსუა || სვე || სუა წარმოადგენენ ძველ სამყაროში აღიარებული შუამდინარული მითოლოგიური ფიგურის, მამა მთვარის შვილობილ ქალღმერთ ერემკიგალის ზოომორფულ ელემენტებს (იხ.სურ.1). ძვ.წ.ად. XVII საუკუნით

დათარიღებულ თიხის ფირფიტაზე გამოსახული „მკვდართა სამყაროს დედოფლად“

წოდებული ინანას უფროსი და ერეშვიგალი მამა მთვარის საკულტო სემიოტიკით წარმოჩნდება, მას თავზე ხარის რქები ადგას; მისი ქალური ფიგურა კი მტაცებელი ფრინველის ნიშნით არის წარმოდგენილი: ფართო ფრთები და ბრჭყალები ფეხის ტერფების სანაცვლოდ.

სურ.1. პალეობაბილონური ქალღმერთი ერეშვიგალი,

ბრიტანეთის მუზეუმი, ლონდონი.

შუმერული მითოსით, ქვესკნელში ერეშვიგალი აცოცხლებს, ხელმეორედ ბადებს ნაადრევად გარდაცვლილ ბავშვებს. რაც შეეხება მის უმცროს დას - ინანას, უნდა აღინიშნოს, რომ შუამდინარული ლიტერატურის მიხედვით მას ბევრი ფუნქცია და ძალაუფლება ჰქონდა მინიჭებული; მისი ფიგურა ასოცირდებოდა ცივილიზაციის სფეროებთან, სამეფოებთან, ხორციელ სიყვარულთან, ცხოველურ და მცენარეულ ნაყოფიერებასთან, ბრძოლებთან, განკურნებასთან და, რაც ყველაზე მთავარია, სიკვდილის და აღდგომის ფენომენთან.

დროს გადაურჩა და ჩვენამდე მოაღწია თიხის ფირფიტების იკონოგრაფიულმა მასალამ, რომლის მიხედვით მამა მთვარისა და ფრინველის ფრთის სემიოტიკით გამოსახული ქალღმერთის ფიგურა განსხვავებულად წარმოჩნდება ეპოქების, გეორგაფიული ადგილსამყოფელისა და კულტურების მიხედვით.

განსაკუთრებულად პოპულარული რჩებოდა ძველ სამყაროში შემონახული ამბავი „ინანას ქვესკნელში დაშვების“, სიკვდილისა და აღდგომის შუმერული ეპოსის უკვდავი კულტუროლოგიური მეხსიერება.

2. პოლისემანტური სიტყვა „სვე“ და მთვარის საკულტო ონომასტიკა:

ქართული ენის მიხედვით სიტყვა „სვე“, იგივე „სუე“, „სუა“, არის პოლისემანტური, ის გადმოიცემა რამდენიმე მნიშვნელობებით: **ფრთა, ბედი, ბედნიერი**, გადატანითი მნიშვნელობით კი არის **ვარსკლავი** [ნეიმანი, 1978 : 559].

ამასთან უნდა აღინიშნოს, რომ დასავლეთ საქართველოში ეპითეტი „ბედნიერი“ მთვარესთან მიმართებაში იხმარებოდა ხოლმე; მეგრულად „თუთაშხა

ბედნიერი“- მთვარე ბედნიერი, ნაყოფიერ, სიკეთის მომტან მთვარეს გამოარჩევდა უბედურების მომტანი მთვარისგან [აბაკელია, 1997:33].

რამდენადაც მთვარის ციკლს უკავშირდება სამიწათმოქმედო საქმიანობების კალენდარი, ცხოველური და მცენარეული ნაყოფიერება, იმდენად არქაული რწმენა-წარმოდგენით შესაძლოა „მთვარე ბედნიერი“ განკარგავდა სათესი და ცხოველური მარცვლის სვე-ბედს. მეგრულმა ენამ გამოავლინა მთვარის კულტუროლოგიური კავშირი ბედთან. მთვარე განკარგავს ბედს და ის არის ბედნიერი, ისევე როგორც ძველ ცივილიზაციებში ვარსკვლავი უკავშირდება ბედსა და ბადებას. ქართული ენით დამკვიდრებული გამონათქვამი **სუე-ბედნიერი** შეგვიძლია განვიხილოთ **მთვარე ბედნიერის** ლინგვოკულტუროლოგიურ ფორმად და შესაბამისად, **სუე** მივიჩნიოთ ბედის გამგებელ მთვარედ, ან მის საკულტო სახელად.

საერთო ქართველური ენების მიხედვით მას, ვინც გარკვეულწილად ზრუნავს ახლად შობილის ბედ-იღბალზე და ღვთისაგან მინიჭებულ მადლს დააბედებს მას, ჰქვია ნათლია, იგივე **სვინა** || **სუინა**. თავად ღვთის რჩეული კი მოიხსენება როგორც „**სვიანი**“, „**ბედნიერი**“. სიტყვის „ნათლია“ ლინგვისტური ფორმების კომპარატიული შესწავლით წარმოჩნდა მთვარის შუმერული ანთროპომორფული საკულტო სახელები **სუენ** და **ინანა**. „მარცვლის გამგებელი“ სამყაროს შემქმნელი მცხრალი მამა მთვარე **სუენ** [მიქელაძე, 2025 : 8-18], ისევე როგორც ძველ სამყაროში ფართოდ გავრცელებული, ხშირად ვარსკვლავის სიმბოლოვით გამოსახული ნაყოფიერების ქალღმერთი **ინანა**, შეგვიძლია მოვიაზროთ როგორც „მთვარე ბედნიერი“.

ამრიგად, სიტყვის **სვე** კულტუროლოგიური სემანტიკური ველი წარმოაჩენს: „ფრთას“, „მთვარეს“ („ვარსკვლავს“), „ბედს“ და „ბადებას“.

3. ფრინველი და ანთროპომორფული მთვარის სემანტიკა:

ქ. ლომთათიძის აზრით, ქართულმა ენამ შეინარჩუნა ძირითადი ცნების შემცველი სიტყვა „ფრთა“, აფხაზურ-ადიღეურმა კი - მისგან ნაწარმოები ცნებები: „ფრენა“ და „ფრინველი“. მაგრამ ამასთან ისიც გასათვალისწინებელია, რომ ქართულ ენაში ფრინველის მნიშვნელობით გვხვდება ფს- ძირ-ფუძით ნაწარმოები სიტყვა ფსოვი || სუავი. შესაძლოა, ფრინველის აღმნიშვნელი აფხაზური სიტყვა „აფსაა“, ყოფილიყო მტაცებელი ფრინველი ფსოვი - თეთრკუდა არწივი.

ქვესკნელის მტკნარი წყლების ღვთაების, ლეგენდარული აფსუ-ს შუმერულ-აქადურ იკონოგრაფიულ მასალაზე დაყრდნობით, მთვარის ანთროპომორფული ფიგურების თანხმლები კომპოზიციები ხშირად წარმოდგენილია ფრინველის ფორმებით. აფსუს შუმერული სახელი -Enki, ნიშნავს „მიწის მეუფე“; აქადური -Ea, შუმერული ენით იკითხება „წყლის სახლი“; აფსუ- კავკასიური ენებით წაიკითხება როგორც „მარცვალი“ [მიქელაძე, 2025:6-10].

Ea / Enki / აფსუ ღვთაების ყველაზე ცნობილი და საკმაოდ კარგ მდგომარეობაში შემონახული თიხის ფირფიტა (იხ. სურ.2), თარიღდება ძვ.წ.აღ. XXII საუკუნით. ღვთაებას მამა მცხრალი მთვარის მსგავსად თავზე რქები ადგას; მის ხელზე მოქცეული არწივის მსგავსი ფრინველი დასცქერის ნაყოფიერების ქალღმერთ ინანას მარცვალს.

სურ. 2. XXII საუკუნით დათარიღებული Enki/ Ea
ლუვრის მუზეუმი, პარიზი

თიხის ფირფიტაზე ინანას ფიგურა გაბადრული სავსე მთვარისა და ფრინველის ფრთის სემიოტიკით არის წარმოდგენილი. მას ხელში უჭირავს წყალში დამბალი,

გაბერილი მცენარეული მარცვალი. იკონოგრაფიული მასალით დასტურდება ფსაა ზმნის კავშირი ფრინველთან. ზმნა „დალბობა“ შეგვიძლია განვიხილოთ როგორც მთვარის კულტის ნიშნით ფრინველისთვის მინიჭებული ცივილიზატორული ფუნქცია. აფსუს ფრინველი აფსუ /აფსაა თვალით და ნისკარტით კოგნიტურ კავშირს ამყარებს ინანას მარცვალთან; ფსაა ზმნის ლინგვოკულტუროლოგიურ სემანტიკურ ველში ერთიანდება : ფსუ (მარცვალი), ფსა (წყალი), ფსუა (ფრთა) და აფსაა (ფრინველი). კავკასიურ-შუმერული აზროვნების სისტემა, როგორც ჩანს, თეთრკუდა არწივს ცივილიზატორულ ფუნქციას ანიჭებდა, რაც გამოიხატებოდა ნისკარტით წყალში დამბალი მარცვლის გადატანაში. თიხის ფირფიტაზე მკაფიოდ არის გამოსახული ცივილიზაციის გადამტანი მარცვლის მიმართულებაც. ფრინველი თავით ეშვება ზემოდან ქვემოთ, მთიდან მიემართება წყლისკენ, სავარაუდოდ, წყალში დასალბობად მიაქვს აფსუს მცენარეული მარცვალი, იმისათვის, რომ ნისკარტით ჩააბაროს ის ნაყოფიერების ქალღმერთ ინანას. ყურადღებას იპყრობს, რომ ფს- ძირ-ფუძის მქონე მარცვლის, ფრინველის, ფრთის, სიტყვები წარმოადგენენ შუამდინარეთის მითიური ფიგურის, მამა სავსე მთვარის შვილობილ ქალღმერთ ინანა-ს ზოომორფულ ელემენტებს, რაც მიგვანიშნებს, რომ სწორედ მას უნდა ჩაეზარებინა მიწათმოქმედების პატრონობა შუამდინარეთში.

4. დასკვნა, კვლევის შედეგი:

ძველ სამყაროში ფართოდ გავრცელებული ღვთაების, Enki/ Ea/ აფსუ-ს არქაული იკონოგრაფიული თიხის ფირფიტის წაკითხვამ საერთო კავკასიური [ფს] ძირ-ფუძის მიხედვით, შესაძლებელი გახადა აფხაზურ ენაში ფრინველის აღმნიშვნელი არსებითი სახელის მაწარმოებელი ფსაა ზმნური ფორმის მნიშვნელობის წარმოჩენა ლინგვოკულტუროლოგიური ასპექტით, სახელდობრ: მიწათმოქმედებასთან დაკავშირებული საქმიანობით, რომელიც არის „მარცვლის დალბობა“.

ფსაა ზმნა მნიშვნელობით „დაღობა“ უკავშირდება ფს- ძირ-ფუძით ჩაწერილ წყალს (ფსა), მარცვალს (ფსუ) და ფრინველს (აფსაა). ამასთან, აფსაა „ფრინველი“ მიგვანიშნებს თიხის ფირფიტაზე გამოსახული ცენტრალური ფიგურის, ღვთაება აფსუს ქალღმერთ ინანასკენ მიმართულ მოძრაობას, რითაც მიუთითებს, რომ მისი ცივილიზაციური მარცვლის გადამტანი არის ის, „თეთრკუდა არწივის“ მსგავსი ფრინველი. თავად ქალღმერთი ფრთის სემიოტიკით წარმოჩნდება, რითაც ექცევა „მთვარე ბედნიერის“ სემანტიკურ ველში და განკარგავს ფრინველის მიერ გადატანილი მარცვლის სვე-ბედს. ფსუა -ფრთა წარმოადგენს ინანას, ანთროპომორფული მთვარის კულტის მთავარ ზოომორფულ ნიშანს, ისევე როგორც ფრინველი (-აფსაა), თევზი (-ფსა) და ხარი (-ფსთუ), განსაზღვრავენ ლეგენდარული აფსუს, „მარცვლის“ ბადება / კვდომის და ნაყოფიერების სემიოტიკურ ენას.

ლიტერატურა:

1. აბაკელია ნ., (1997), სიმბოლო და რიტუალი ქართულ კულტურაში, საქართველოს მეც. აკადემიის ისტორიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი.
2. ლომთათიძე ქ., (1945), აფხაზური აფსაა / აფსაატი (ფრინველი) სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის, საქართველოს მეც. აკადემიის მოამბე.
3. მიქელაძე რ., (2025), შუმერული მცხრალი მთვარის კულტის ბიბლიური სახე, საქართველოს მეც. აკადემიის მაცნე.
4. მიქელაძე რ., (2025), საერთო კავკასიური ძირ-ფუძე [ფს], პოვნიერი [სუ] და ტოპონიმი „სუმერი“, საქართველოს მეც. აკადემიის მაცნე.
5. მიქელაძე მ.,(2022), ბედისა და მეზადური მოთო-რელიგიური ურთიერთ- მიმართების საკითხი, საქართველოს მოამბე.
6. ნეიმანი ა., (1978), ქართულ სინონიმთა ლექსიკონი.

Rusudan Mikeladze

Iv.Javakhishvili Tbilisi State University
Tbilisi, Georgia
e-mail: ecaucasushouse@yahoo.com
<https://doi.org/10.52340/lac.2025.35.10>
SJIF 2026: 8.679

Bird and the civilizational aspect of the verb «to fly»

Abstract

The aim of the research is a culturological analysis of the verb forms of common Caucasian root-stem nouns. According to Caucasian languages, the semantic field of these words includes lexical items related to agriculture. (For example სინ. ფს'გ / აფხ. ფსუ

Ps'g / **abkh. Psu** „grain“, „foundation“; Syn. psაინ. ფსა „water“, „root“; Syn. ps. ფს / **Abaz. fsra** / **abkh. adsra** „death“), The cult onomastics of the moon also includes a semotic formed by the intensive linguistic contacts between the Middle East and the Caucasus.

Through the linguocultural study of the Abkh. აფხ. „psaa“, „დალბობა“ (dalboba), as a result of which I was able to read the semiotic language of a clay tablet dated to the XXIInd century.

Keywords: Caucasian languages, civilizational studies, Shumerian mythology, lunar cult onomastics.

რეცენზენტი: პროფესორი ელენე ბუნიაკოვა